

Theologiestudenten in oorlogstijd; berichten van een onvrijwillige tewerkstelling in Duitsland aan de hand van brieven van mijn vader Jan Bouterse

Voorwoord

Mijn vader, Jan (Johannes) Bouterse behoorde tot de grote groep van Nederlandse studenten die in het voorjaar van 1943 weigerden om de loyaliteitsverklaring jegens de Duitse bezetter te ondertekenen. De reactie van die kant bleef niet uit: op 5 mei 1943 kregen de weigeraars een dwangbevel om zich binnen 24 uur te melden voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Nog op de avond van de volgende dag werden ruim 3000 studenten die geen kans hadden gezien onder te duiken via het doorgangskamp Erika in Ommen afgevoerd naar Duitsland. Mijn vader, die na de sluiting in 1941 van de Leidse universiteit zijn theologieopleiding in Utrecht had voortgezet, kwam met enkele studiegenoten terecht aan de tekentafels van de Arado-vliegtuigfabrieken in Potsdam en Brandenburg. Een andere groep moest aan de slag bij de firma Siemens in Berlijn.

Een vijftigtal brieven en briefkaarten is bewaard die mijn vader aan zijn verloofde Toos Haze in Rotterdam heeft geschreven. Aan de hand van deze brieven heb ik een verslag gemaakt van de bevinden van mijn vader en zijn vrienden. De problemen die zij ondervonden waren niet te vergelijken met wat mensen mee moesten maken die waren opgepakt bij latere razzia's, laat staan - wat mijn vader zich toen al realiseerde - met hen die in straf- en concentratiekampen verbleven. Maar een pretje was het allemaal niet en komend vanuit een redelijk comfortabel studentenleven moest men zich maar zien aan te passen aan totaal nieuwe omstandigheden. De theologiestudenten zochten steun bij elkaar en probeerden ondanks aanpassingsproblemen er het beste er van te maken. Door het lezen van boeken, het organiseren van bijbelkringen en contacten met plaatselijke predikanten werd geprobeerd iets aan de studie of aan de voorbereiding op het latere werk te doen. Een bijzondere gebeurtenis was toen een groep na verkregen toestemming op 31 oktober (Hervormingsdag) een bezoek bracht aan de Lutherstad Wittenberg. Daarvan heeft mijn vader een uitgebreide reportage gemaakt.

Mijn vader, tweede van links op de voorste rij, samen met kamergenoten voor een van de barakken van het Wohnlager in Neuendorf bij Brandenburg.

Voor het verslag zijn de meest belangwekkende of karakteristieke brieven geheel of gedeeltelijk weergegeven, van andere zijn samenvattingen gemaakt. In een 'Voorspel' heb ik de gebeurtenissen voorafgaande aan het vertrek naar Duitsland beschreven, in het 'Naspel' wat mijn vader heeft meegemaakt na zijn onverwachte terugkeer (met kerst 1943) naar Nederland. Afgesloten wordt met biografische schetsen van de hoofdpersonen en een register van de namen van personen die in de brieven voorkomen (zie volgende pagina).

Ik hoop met deze publicatie een bijdrage te leveren aan een nog weinig beschreven episode uit de Tweede Wereldoorlog: hoe een groep jonge mensen, in dit geval theologiestudenten, zich onder vaak moeilijke omstandigheden zich staande heeft weten te houden, elkaar als groep ondersteunend, kritisch en betrokken bij wat er dichtbij hen en ver weg in de wereld gebeurde.

Het verslag is een kleine oplage gedrukt en is niet in de reguliere boekhandel te bestellen. Wie belangstelling of vragen heeft kan met mij per e-mail contact opnemen (info at mcjbouterse.nl). Het gedrukte verslag is binnkort ook in te zien in de bibliotheek van het NIOD in Amsterdam.

Hieronder staan de namen van de andere theologiestudenten die in 1943 naar Berlijn of Brandenburg werden gestuurd, met informatie over hun latere loopbaan. De gegevens daarvan zijn voor het grootste deel bijeengezocht door de heer Frans Verkade (van de website dominees.nl).

Neem voor aanvullingen of correcties op onderstaande lijst met mij contact op (info at mcjbouterse.nl).

- Tjomme Alkema (23-6-1921 Den Haag - 15-8-1981 Emmen). Theologiestudent uit Leiden. Na de oorlog hervormd predikant Kropswolde 1946, Klarenbeek 1949, Rotterdam-Feijenoord 1954, Emmen 1959-74.
- Wim (of Willem) Barnard (15-8-1920 Rotterdam - 21-11-2010 Utrecht). Theologiestudent uit Utrecht. Na de oorlog hervormd hulppredikant Hardenberg 1946, predikant Hardenberg 1947, Nijmegen 1950, Van der Leeuwstichting 1954, docent universiteit Brussel 1969-1972.
- Leendert Lodewijk Blok (13-12-1922 Rotterdam - 23-10-2001 Amsterdam). Theologiestudent Utrecht, na de oorlog hervormd predikant Zijpe 1948, Huissen 1956, jeugdhouder Amsterdam 1962, scriba van de kerkenraad Amsterdam 1968, predikant Thomaskerk Amsterdam 1974-85.
- Brinkman: 1e jaars theologiestudent; er zijn geen gegevens gevonden over de verdere loopbaan van deze student.
- Jacob Nicolaas Dansen (23-8-1921 - 27-3-1971 Zeist), in oorlog half jaar geestelijk verzorger kamp Berlijn, vervolgens in concentratiekampen geplaatst. Teruggekeerd werkte hij in gevangenkampen in Limburg en als hervormd predikant te Urmond-Geleen 1948 en Austerlitz 1967-69.
- Pieter Cornelis Dick (25-11-1921 - 18-11-2002), theologiestudent uit Utrecht, was na de oorlog hervormd predikant Wehe-Zuurdijk 1952, Nuis-Niebert 1958, Klooster Ter Apel 1963, Poortugaal 1969, geestelijk verzorger in Beileroord Beilen 1975-83.
- Jaap van Duyn (20-03-1920 - 29-4-1996): theologiestudent uit Leiden en later Utrecht (20, 42). Na de oorlog hervormd hulppredikant Deil-Enspijk, predikant te Terhorne 1949, Oostwest-Souburg 1954, Rotterdam-Zuid 1964, Rheden 1972, Klarenbeek 1979-85.
- Van den Ende: twee Utrechtse theologiestudenten met deze achternaam. Een van hen was waarschijnlijk Martinus Jacob van der Ende (geboren 1-12-1921 Loosduinen), na de oorlog geestelijk verzorger in arbeiderskampen in Zeeuws-Vlaanderen 1948, hervormd predikant Middelbert 1949, Graft 1955, Diepenheim 1964, geestelijk verzorger Het Hoogeland Beekbergen 1971-81.
- Willem van Gelder (18-7-1916 Rotterdam-IJsselmonde - 21-2-1992 Amsterdam) studeerde theologie in Leiden, sinds 1942 hervormd predikant in Blankenham (Ov.), vervolgens te 's-Hertogenbosch 1946 en Eindhoven 1949-66, sedertdien vormingscentrum Bergen. Wim van Gelder was een dispuutgenoot van mijn vader. Hij was niet mee met de groep theologiestudenten naar Duitsland was, maar werd in de zomer van 1944 opgepakt omdat hij twee Joodse onderduikers in huis had.
- Cornelis (Kees) de Jongh (10-1-1916 Asperen - 11-6-2009 Emmen), na de oorlog hervormd predikant te Warfhuizen 1948 en Erica 1951-81.
- Fred Keja (28-7-1915 - 7-4-1994 Odijk): theologiestudent uit Utrecht, na de oorlog hervormd predikant in Noord- en Zuid-Schermer en Oterleek 1948, secretaris Raad voor herderlijke zorg 1954 en stafdocent Cicas te Amsterdam 1963-80.
- Rieuwert Kok (30-3-1922 Rotterdam - 30-4-2014 Gorssel), theologiestudent uit Leiden, in de oorlog te werk gesteld in Berlijn, vandaar gevlucht, later hoofd-planoloog gemeente Den Haag en bijzonder hoogleraar Ruimtelijke Wetenschappen in Utrecht.
- Hendrinus Antonius (Henk) Laurentius (10-7-1910 - 3-4-1987 Den Ham (Ov.), theologiestudent uit Leiden, werd in 1948 hervormd predikant in Beerzerveld waar hij tot zijn emeritaat in 1975 heeft gestaan (en in welke plaats een straat naar hem is genoemd).
- Hendrik Jan (Jan) van Leeuwen (29-5-1920 Ellewoutsdijk - 15-10-2002 Zutphen) was zoon van de latere predikant van Rotterdam W.S. van Leeuwen, werd in 1946 hervormd hulpprediker te Rotterdam, predikant te Roswinkel 1947, Sint Annaparochie 1956, Almen 1961, Nieuwerkerk aan den IJssel (De Bron) 1971 en Leiden 1977-84.
- Jacob Gregorius (Jaap) Mees (Rotterdam, 30 september 1921 - Amersfoort, 22 december 1994) studeerde theologie in Utrecht, ontsnapte eind 1943 uit Berlijn, dook onder in Rotterdam maar werd daar op 16 november 1944 tijdens de grote razzia van Rotterdam opgepakt, waarna hij opnieuw wist te ontsnappen. Na de oorlog hulpprediker in Enkhuizen en predikant in Hurwenen (1954). In 1957 als zendeling naar Argentinië. Later werkzaam als legerpredikant en in 1966 als gewoon predikant in het Vlaamse Sint

Maria-Horebeke. In 1969 ging hij werken bij het Nederlands Bijbelgenootschap. Vanaf 1977 werkte hij in een verpleegtehuis voor gehandicapten en hoogbejaarden in Beekbergen- Mertens

- Willem Muilwijk (27-4-1921 Rotterdam - 26-5-2007 Roden): proponent 1945, remonstrants predikant Zwammerdam-Nieuwkoop 1946, Hilversum 1948, Amsterdam 1960-62 en tenslotte werkzaam bij de gemeente Amsterdam 1962-86.

- Ad (of At) Sluiter (geboren in 1919), theologiestudent en kamergenoot van mijn vader, werd in 1945 hervormd predikant te Midlum, in 1948 te Honselersdijk en sinds 1964 tot 1981 leraar te Bussum.

- Bert Soetekouw (22-4-1915 Delft - 26-7-1951 Roosendaal), theologiestudent uit Leiden en persoonlijke vriend van mijn vader, werd in 1947 hervormd predikant in Hontenisse-Kloosterzande. Hij kwam in 1951 om bij een motorongeluk.

- Adolf Johan (Dolf) den Tonkelaar (1-8-1917 's-Gravenhage - 12-8-1992 Geldermalsen): na de oorlog hervormd hulppredikant te Nijmegen, predikant in hervormd Buurmalsen sedert 1948, te Bussum 1955 en Warmond 1972-82, bijstand in pastoraat in Geldermalsen 1982-87.

- Pieter (Piet) van der Veer (14-7-1922 Brielle - 22-6-2008 Gouda): na de oorlog hervormd hulppredikant te Wijnjeterp-Duurswoude 1950, predikant Oostwold (Westerkwartier) 1951, Farmsum 1956, Muiderberg 1965, Ridderkerk 1975-88 en hulppredikant te Nieuw-Lekkerland (deelgemeente Maranatha) 1988-1994.

- Johannes (Jo) Visser (19-2-1921 Rotterdam - 4-2-1999 Nijmegen), theologiestudent uit Utrecht, na ontsnapping uit Berlijn ondergedoken in Rotterdam en Zoetermeer. Vervolgens rechtenstudie gevolgd in Leiden, advocaat en procureur in Rotterdam 1951, al snel overgestapt naar jeugdwelzijn om van 1961-75 als directeur van Kinderdorp Neerbosch te Nijmegen te fungeren. Nadien werd hij hoofd directie Kinderbescherming van het ministerie van Justitie.

- Leendert (Leen) de Vrijer (2-7-1919 Rotterdam - 13-6-1986 Holten): na de oorlog hervormd predikant te Klazienaveen 1947, Makkum 1951, Eibergen 1957 en legerpredikant van 1964-1975.